

Skrite globine slovenske vojaške preteklosti

2. 12. 2021

Number: 48/2021

Author:

- Tomaž Lazar

Značilni primerki viteške orožarstva iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije, foto: Tomaž Lauko

Ko so evropski narodi v času nacionalne prebuje iskali posebej epohalne zgodovinske trenutke, na katerih bi utemeljili svojo samobitnost, so se pogosto zatekali v spomine na prelomne vojaške spopade. Korenine takšne tradicije segajo do najzgodnejših začetkov zgodovinopisja, ki ga v zahodnem svetu uteleša Herodotova kronika grško-perzijskih vojn. Slovenci pa smo ubrali drugačno pot. Namesto slavljenja odločilnih bitk in zmagovitih vojskovodij smo se v pomladi narodov zedinili ob drugačnih gradnikih identitete – jeziku, kulturi, umetnosti. Tako se je izoblikovala samopodoba delovnega, miroljubnega naroda, bolj kot meča večšega pluga in peresa.

Za ljudstvo, ki je dolga stoletja preživelo razdeljeno med več političnih tvorb, predvsem v okviru večletne habsburške države, je bila taka zgodovinska perspektiva precej logičen odgovor na izzive, ki jih je prinašala doba nacionalizma. Toda po drugi strani je zakoličila zelo poenostavljen, enostranski pogled na preteklost, iz katerega smo izbrisali malone celotno polje vojskovanja. Tako dojemanje stvarnosti je v očitnem neskladju z zgodovinsko vlogo slovenskega prostora, v dobrem in slabem enega od izrazito prepisnih koticov Evrope. Z vidika naših prednikov to ozemlje ni bilo zgolj idilična zelena oaza na obrobju Alp in tudi njegova lega na stičišču različnih kulturnih svetov ni prinašala le prednosti, temveč se je kot izpostavljeno obmejno območje (<https://www.youtube.com/watch?v=o9O-X1nc8Vs>) marsikdaj prelevilo v prizorišče hudih spopadov. Če odštejemo tiste, na katere nas še veže živi spomin – predvsem drugo svetovno vojno in osamosvojitveni boj leta 1991 – smo večino od njih potisnili v pozabo. Celo kronološko bližnje epizode, kot je vihra prve svetovne vojne, smo začeli zares odkrivati šele v zadnjih desetletjih. Še očitnejša vrzel pa zajaja, če po časovni osi odpotujemo dlje, v tako odmaknjeno obdobje, kot so bila nemirna stoletja iztekajočega se srednjega veka in dolgotrajna kriza, ki je zaznamovala prehod v novi vek.

Dramatičen boj za prevlado nad vzhodnoalpskimi deželami, ki ga je leta 1278 odločila zmaga Rudolfa Habsburškega nad češkim kraljem Otokarjem II. Přemyslom v bitki na Moravskem polju, je že zdavnaj izginil iz našega predstavnega sveta, čeprav bi se zgodovina srednje Evrope utegnila razvijati precej drugače, če začetnika habsburške dinastije ne bi podprli kontingenti Friderika V. Ptujkega, goriškega grofa Alberta II. in še množice drugih plemiških rodbin iz slovenskega prostora. V šolskih učbenikih bi zaman iskali poglavja o generalskih podvigih Henrika II. Goriškega in koroškega vojvode Henrika (https://www.academia.edu/34770903/Once_were_warriors_Late_Medieval_martial_arts_manuals_in_the_context_of_military_development_Neko%C4%8D_so_bili_bojevniki_poznosrednjeve%C5%A1ki_t_i_ki_stav_drumem_in_tretjem_desetletju_14._stoletja_z_mogocnimi_armadami_prodrli_v_severno_italijo_da_bi_razsirila_svoje_posesti_vse_do_mej_Lombardije_Rodovi_vitezov_in_najemniških_vojakov), ki so jih obeti dobičkonosne kariere privabili v službo italijanskih mestnih držav, vladarjev Svetega rimskega cesarstva, habsburških vojvod, ogrskih kraljev, srbskega carja in drugih imenitnih delodajalcev, so danes kvečjemu predmet medievističnih raziskav, ne pa tema, kakor koli blizu širši javnosti. Še o vojnih pohodih grofov Celjskih in siloviti fajdi proti Habsburžanom (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-BVYD2LAG>), s katero so si skušali izboriti lastno kneževino, večina Slovencev nima jasnih predstav. Eno redkih plemiških rodbin, ki smo jo v resnici posvojili in se z njo polistovetili celo na ravni državnih simbolov, smo si prej zapomnili po tragični zgodbi Veronike Deseniške (<https://www.alternator.science/si/daljse/skrivnostni-grob-veronike-deseniške/>). Niti krvava habsburško-beneška vojna (https://www.academia.edu/41324657/Bojni_na%C4%8Drt_iz_%C4%8Dasa_bene%C5%A1ke_vojne_v_zapu%C5%A1%C4%8Dini_Kri%C5%A1tofa_Ravbarja_dragoceno_odkritje_v_ljubljanskem_Nad%C5%A1) v letih 1508–1516 se ni globlje zasadila v kolektivno zavest, čeprav je za dolga stoletja zakoličila nove politične meje na zahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja.

V trajnem spominu smo ohranili kvečjemu dobo osmanskih vpadov – tako dolgotrajno, travmatično epizodo in hkrati tako globoko usidrano v ljudsko izročilo, da je preprosto ni mogoče prezreti. A celo dojemanje te osrednje teme nacionalne zgodovine se je sčasoma korenito spreminjalo. Ob vsem trpljenju, ki so ga slovenske dežele preživljale v primežu »turških« vojn, so starejši rodovi slavili tudi zmagovite dosežke svojih prednikov, denimo ob vsakoletnem obeleževanju zmage pri Sisku leta 1593 (<https://www.nms.si/si/trgovina/izdelek/bitka-pri-sisku?id=10678>), vse do 19. stoletja enega osrednjih praznikov na Kranjskem. Toda v zavesti poznejših generacij se je ponos ob uspehih deželnih vojsk umaknil precej drugačni podobi samim sebi prepuščenih slovenskih podložnikov v boju za lastno preživetje. S takimi predstavami se ujema tudi podobno mitiziran spomin na sočasne kmečke punte, še eno ključno poglavje slovenske preteklosti, ki pa je bilo namesto globljega razmisleka in razumevanja v širšem zgodovinskem kontekstu vse prevečkrat deležno izrazito stereotipne obravnave, prikrojene trenutnim ideološkim potrebam.

K uravnoteženemu razumevanju preteklosti

Zagotavljanje varnosti je ena temeljnih človeških potreb, na socioloških hierarhičnih lestvicah navadno umeščena takoj za najosnovnejšimi fiziološkimi nujami. Brez poznavanja lastne vojaške tradicije zato ni mogoče razumeti lastne zgodovine niti ne utemeljiti celostnega nacionalnega zgodovinopisja. Zakaj smo se ji Slovenci bolj kot ne odpovedali in svojega vojaškega izročila ne znamo utemeljiti globlje v preteklosti, ni tako težko pojasniti. Eden od ključev na to vprašanje se skriva v globoko zakoreninjenih predstavah o Slovencih kot ljudstvu kmetov brez lastne družbene elite. V fevdalnem okolju srednjega in zgodnjega novega veka so imeli kmečki podložniki zgolj obrobno vlogo v vojaški organizaciji, ki je sprva temeljila na sklicu težko oklepanih vitezov plemenitega rodu, pozneje pa vse bolj na dobro izurjenih enotah poklicnih vojakov ali najemnikov. A teh v naši nacionalni optiki nismo nikoli prav posvojili, saj smo v plemstvu in oblastnih strukturah prepoznali sovražno, Slovencev vsiljeno tujerodno gosposko.

Anahronistično prenašanje sodobnih nacionalnih nasprotij v povsem drugačne čase in razmere je pomembno vplivalo tudi na slovensko zgodovinopisje, saj se je izrazilo v skoraj popolni ravnodušnosti do vojaške zapuščine starejših obdobj. Ugodnejše čase za bolj uravnotežen prikaz srednjeveške in zgodnjenooveške preteklosti je naznanila šele slovenska osamosvojitve. Prelomno obdobje je po eni strani spodbujalo samozavestnejši pogled na narodno zgodovino, po drugi strani pa je sovpadalo s prihodom mladih generacij prodornih raziskovalcev, ki so na novo odkrivale ali prevrednotile številne dotlej zapostavljene teme. S prebujenim zanimanjem za zgodovino družbenih elit je slovenska medievistika opozorila na bogastvo pričevanj o življenju nekdanjega bojevnikega stanu. Poglobljene analize listinskih dokumentov, računskih knjig in pisanega nabora delno že znanih, delno še neizkoriščenih pripovednih virov so odprle nov vpogled v vojaško preteklost prebivalcev slovenskega prostora. Podoben premik je zaznamoval arheološko stroko, ki se je tedaj prvič v širšem obsegu spoprijela s preučevanjem materialne zapuščine visokega in poznega srednjega veka ter še mlajših kronoloških obdobj.

Posebej zanimivo vprašanje je, kako so vojaško zgodovino tematizirali slovenski muzealci. V Kranjskem deželnem muzeju, ustanovljenem že leta 1821, so razmeroma redke starejše militarije – orožje, bojna oprema in dragocene raritete, kot je bil prapor kranjskega plemiškega sklica iz leta 1621 – dobile ugledno mesto na stalni razstavi, a vendarle brez pravih ambicij po širšem ovrednotenju, ki bi segalo dlje od počastitve spomina na nekdanje branilce domače dežele. Po koncu druge svetovne vojne so v Sloveniji nastali številni novi muzeji in spominske postavitve narodnoosvobodilnega boja, toda revolucionarni zagon že zaradi svojega političnega predznaka ni spodbujal celovitejšega prikazovanja vojaške dediščine starejših dob. V ljubljanskem Narodnem muzeju so se temu cilju še najbolj približale posamezne tematske razstave, denimo o turških vpadih (1958), Ilirskih provincah (1964), najambicioznejše pa ob prvi razstavi orožja od zgodnjega srednjega veka do konca 17. stoletja (1971). Pogumnejše muzealske predstavitve vojaškogodovinskih tem, pa še to sprva predvsem po zaslugi zasebnih zbiralcev in ljubiteljskih raziskovalcev, smo dočakali v devetdesetih letih. Nastanek Kobariškega muzeja je slovensko javnost soočil z zelo bogatimi, a vmes prezrtimi preostanki prve svetovne vojne. Že zaradi velike količine ohranjenega gradiva so se v naslednjih desetletjih izoblikovali temeljito posodobljeni in tudi povsem novi prikazi oboroženih spopadov 20. stoletja – če na tem mestu zanemarimo številne zasebne zbirke, predvsem v Muzeju novejše zgodovine in Vojaškem muzeju Slovenske vojske oziroma Parku vojaške zgodovine v Pivki.

Za neprimerno težjo nalogo se je pokazal vojaškogodovinski prikaz starejših obdobj, predvsem zaradi sorazmerne skromnosti ohranjenega gradiva. V nasprotju s številnimi drugimi evropskimi državami v Sloveniji ne premoremo dinastične orožarne ali podobno reprezentativne zbirke militarij z večstoletno neprekinjeno tradicijo, vendarle pa to vrzel zapolnjujejo nekatere obsežnejše stalne postavitve v javnih in zasebnih muzejih, npr. v Pokrajinskem muzeju Ptuj - Ormož, Narodnem muzeju Slovenije ali Vojnem muzeju Logatec. Vojaška zapuščina srednjega in zgodnjega novega veka je ne nazadnje navdihnila tudi nekatere širše zastavljene muzejske projekte, kot je bila prva pregledna študija viteštva na Slovenskem, razstava [Vitez, dama in zmaj](https://www.nms.si/si/razstave/virtualne-razstave/vitez-dama-in-zmaj) (<https://www.nms.si/si/razstave/virtualne-razstave/vitez-dama-in-zmaj>) (2012-2014).

Raziskovalni izzivi

Preučevanje pomembnega dela slovenske zgodovine, ki je tako dolgo ostajal bolj kot ne bela lisa, prinaša vabljive izzive, a tudi veliko odgovornost. Potovanje v še nerazkrite globine vojaške preteklosti malone na vsakem koraku obeta zanimiva sveža dognanja, vendar nas hkrati vedno znova opominja, kako velik zaostanek moramo nadoknaditi v primerjavi z razvitejšo tujino, kjer je vojaška zgodovina srednjega in zgodnjega novega veka že zdavnaj dozorela v suvereno, zelo plodovito in nenehno razvijajočo se raziskovalno panogo. Njena temeljna značilnost je interdisciplinarni pristop, ki presega raven klasičnega zgodovinopisja. Zares izostrene podobe vojskovanja v predmoderni dobi si namreč ni mogoče ustvariti zgolj na podlagi pisnih virov, temveč šele z vključevanjem drugih, nemalokrat celo precej povednejših pričevalcev, kot so likovne upodobitve in materialni ostanki. S tako raziskovalno perspektivo lahko tudi precej bolje rekonstruiramo vsakdan prebivalcev slovenskega prostora na težavnem prelomu iz srednjega v noví vek. Kako militarizirano je bilo njihovo življenjsko okolje na jugovzhodni meji krščanske Evrope, govori popisne knjige kralja Maksimilijana, v katerih so na začetku 16. stoletja dokumentirali raznovrstno vojaško oborožitev, shranjeno v lokalnih orožarnah. Iz inventarnih popisov lahko sklepamo, da je bilo tedaj v slovenskih deželah pod habsburško oblastjo uskladiščenega dovolj orožja za približno 10.000 mož, poleg tega pa še okrog 450 kosov lažjega in težjega topništva. Za ozemlje s približno pol milijona prebivalstva so bile to vse prej kot zanemarljive številke. Še toliko bolj, če upoštevamo, da so Maksimilijanovi uradniki popisali zgolj oborožitve, namenjene lokalni obrambi, ne pa vsega drugega orožja v zasebni lasti, vključno s tistim, ki so ga poleg civilnih oseb posedovali dejanski nosilci vojaške moči – torej plemiči in najemniki.

Od množice orožja, s katerim so nekoč branili meje slovenskih dežel, so se do danes ohranili le skromni drobci. Kljub temu na njihove ostanke naletimo na številnih arheoloških najdiščih, najopaznejše v strugi Ljubljanice, ki tudi v evropskem merilu velja za pravo vojaškogodovinsko zakladnico. Z njenega dna je bilo doslej odkritih več kot šestdeset mečev (<https://www.nms.si/si/zbirke/znameniti-predmeti/zgodba-o-mecu>) iz obdobja od 11. do 15. stoletja, poleg tega pa še stotine drugih primerkov orožja in vojaške opreme iz srednjega in zgodnjega veka. Vsaka od teh najdb v sebi skriva obilje podatkov, tudi takšnih, ki niso neposredno povezani zgolj z vojskovanjem. Izdelki orožarskih mojstrov utelešajo visoko tehnologijo svojega časa, zato so hvaležen predmet raziskav s pomočjo naravoslovnih analiz. Režilo na videz cenene meča (https://www.academia.edu/31688265/Characterization_of_a_Messer_The_late_Medieval_single_edged_sword_of_Central_Europe), namenjenega uporabniku nizkega rodu, lahko razkrije postopke, s katerimi je poznosrednjeveški kovač surovine slabše kakovosti preoblikoval v zmogljiv končni izdelek. Preiskave [najstarejših topovskih cevi](https://www.youtube.com/watch?v=7qbZTUfBC6M) (<https://www.youtube.com/watch?v=7qbZTUfBC6M>) v slovenskih muzejskih zbirkah pa nam pomagajo pojasniti, s kakšnimi težavami so se soočali konstruktorji zgodnjega ognjenega orožja in kako iznajdljivo so jih nazadnje premagali.

V času, ko je bila vojna bolj kot ne samoumeven del vsakdanjosti, je prodrla v različna polja javnega življenja in predstavnega sveta. Na to nas opominja obilje likovnih del z upodobitvami orožja in bojevnikov. Naj gre za težko oklepljene svetnike in lažje opremljene pešake na svetopisemskih prizorih ali pa v popolno viteško opravo odete plemiče na klesanih nagrobnikih, takšna pričevanja zgovorno ilustrirajo razvoj sočasne oborožitve. Posebej koristno jih lahko uporabimo pri preučevanju [oklepov](https://www.nms.si/si/trgovina/izdelek/oklepi-iz-narodnega-muzeja-slovenije?id=10673) (<https://www.nms.si/si/trgovina/izdelek/oklepi-iz-narodnega-muzeja-slovenije?id=10673>) oziroma zaščitne opreme, ki je ob koncu srednjega veka doživljala bliskoviti tehnološki napredek, hkrati pa ponazarjajo mešanje vplivov južnonemških in severnoitalijanskih orožarskih središč, ki se mu na izrazito prehodnem slovenskem ozemlju ni bilo mogoče izogniti.

Ob vseh novih spoznanjih, do katerih se je slovenska stroka dokopala v zadnjih desetletjih intenzivnejših raziskav starejše vojaške zgodovine, bo najverjetneje moralo preteči še precej časa, preden se bodo trdneje usidrala tudi v zavesti širše javnosti. Gotovo pa gre za temo, ki načenja številna še nepojasnjena vprašanja in nas vabi, da si izoblikujemo nekoliko drugačen pogled na lastno preteklost in zgodovinsko identiteto.